

Anna Kuśmirek

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie

SEFER ELIJAHU – ŻYDOWSKA APOKALIPSA ELIASZA WPROWADZENIE I PRZEKŁAD

1. TRADYCJE APOKALIPTYCZNE ZWIĄZANE Z PROROKIEM ELIASZEM

Postać Eliasza odgrywała specyficzną rolę w starożytnej literaturze żydowskiej, szczególnie w: *Księgach Machabejskich* i *Księdze Mądrości Syracha*. Z czasem stała się jedną z głównych postaci, obok Mojżesza i Henocha, której ponowne przyjście jest oczekiwane. Z jego imieniem łączone są też księgi apokaliptyczne, zarówno żydowskie, jak i chrześcijańskie. Prorok Eliasz w kontekście końca świata pojawia się później wielokrotnie w folklorze i sztuce żydowskiej.

Prorok Eliasz z Tiszbe w Gileadzie to postać, która działała za czasów izraelskiego króla Achaba (IX p.n.e.) i jego żony Jezabel. Opisy jego działalności tradycja przekazała w 1 i 2 Księdze Królewskiej. Księgi te zawierają opisy cudów Eliasza w Sarepcie Sydońskiej (rozmnożenie zapasów oliwy i mąki, wskreszenie syna wdowy – 1 Krl 17,1), wystąpienie w obronie własności prywatnej (epizod związany z winnicą Nabota) a przede wszystkim walkę proroka z kapłanami kultu Baala i Asztarte (ofiara na Karmelu, gdzie Eliasz odnosi zwycięstwo nad kapłanami fenickimi – 1 Krl 18,1n). Ścigany następnie przez Jezabel posila się cudownym pokarmem i doznaje teofanii na górze Horeb (1 Krl 19,1n). W przekazie tym Eliasz jest ukazany jako naśladowujący gesty Mojżesza, wracającego na Synaj, np. sprowadza ogień z nieba (2 Krl 1,9-10), wyznacza swego zastępcę i znika w tajemniczy sposób (1 Krl 17,1 – 2 Krl 2,11). Właśnie w tych opisach

należy szukać korzeni późniejszych tradycji żydowskich związanych z Eliaszem, który uratował naród izraelski od utraty wiary w jednego Boga. Jest on przedstawiany jako wzór proroka ludowego i przyrównywany do Mojżesza. Podobnie jest, jeśli chodzi o śmierć Eliasza. Otacza ją podobna tajemnica, jak śmierć Mojżesza na górze Nebo. Relacja o wzięciu proroka Eliasza do nieba na wozie ognistym (2 Krl 2,11) jest motywem, który szczególnie zaważył na późniejszym rozwoju tradycji żydowskich mistycznych, a także apokaliptycznych. Powstało m.in. przekonanie, że powróci on kiedyś, aby ogłosić „Dzień Pański”, które wyraźnie widać w tekście proroka Malachiasza: „Oto Ja pošlę wam proroka Eliasza, zanim przyjdzie wielki i straszny dzień Pana. I zwróci serca ojców ku synom, a serca synów ku ojcom, abym, gdy przyjdę, nie obłożył ziemi kłatwą” (Ml 3,23–24, por. teksty nowotestamentowe Mt 11,14; Mk 9,11n; Łk 1,16n).

W Księgach Machabejskich (powstałych ok. 120 p.n.e.), przekazujących opis powstania Machabeuszy, prorok Eliasz zostaje opisany przez przywódcę Matatiasza, jako ten, kto „w nagrodę za swoją wielką gorliwość o Prawo został zabrany do nieba” (1 Mch 2,58). Następnie spotykamy informacje o pojawieniu się proroka w momencie, kiedy świątynia, po zdemolowaniu przez Syryjczyków, została odrestaurowana „a kamienie złożyli na oznaczonym miejscu na świątynnej górze, na tak długo, aż się ukaże prorok i nimi rozporządzi” (1 Mch 4,46). Podobnie wymieniona jest postać proroka, kiedy Mattatiasz syn Szymona jest wyznaczony na jego spadkobiercę: „...Żydzi i kapłani postanowili, iż Szymon będzie ich władcą i arcykapłanem na wieki, tak długo, aż powstanie wiarogodny prorok” (1 Mch 14,41). W tradycji żydowskiej fragmenty te odnoszą się do powrotu Eliasza, który będzie oczekiwany przed zbawieniem narodów. Postać i działalność proroka Eliasza została przedstawiona szeroko w swego rodzaju poetycznej wizji historii Izraela napisanej przez autora Księgi Mądrości Syracha (ok. 150 przed Chr.). Pojawiają się w niej motywy i obrazy, które weszły na stałe do opisów literatury apokaliptycznej.

2. APOKALIPSA ELIASZA

Rozwój tradycji związanych z prorokiem Eliaszem wpłynął także na powstanie literatury apokaliptycznej przypisywanej Eliazszowi. Na temat istnienia *Apokalipsy Eliasza* dowiadujemy się z *Stichometrii Nikifora*, chrześcijańskiej listy ksiąg biblijnych i apokryfów, datowanej na połowę

VI w., która podaje taką informację: „proroka Eliasza, 316 stichoi”.¹ Podobne referencje można odnaleźć w innej wczesnochrześcijańskiej liście zwanej *Listą 60 ksiąg*, która wymienia także *Apokalipsę Eliasza*.

Zachowały się dwie wersje *Apokalipsy Eliasza*: chrześcijańska, znana z fragmentów koptyjskich i cytatów greckich, oraz żydowska zwana *Sefer Elijahu (Księga Eliasza)* w języku hebrajskim.² Między obiema apokalipsami zachodzą pewne paralele, zarówno co do treści, jak i czasu powstania.³ Prawdopodobnie obie apokalipsy, zachowana w wersji koptyjskiej i ta w języku hebrajskim, wywodzą się ze wspólnego żydowskiego źródła. Uczeni przyjmują jednak, że żadne z tych pism nie reprezentuje wiernie pierwotnej żydowskiej księgi związanej z imieniem Eliasza.⁴

Koptyjska *Apokalipsa Eliasza* jest dłuższa i zawiera bogatszy materiał. Głównym jej przesłaniem jest zachęta do postu i modlitwy oraz opisy wydarzeń związanych z przyjściem Antychrysta oraz Mesjasza. Autor przedstawia w swym dziele kolejno takie sceny, jak: pojawienie się Antychrysta, męczeństwo Tabity, Eliasza, Henocha i 60 sprawiedliwych, upadek Antychrysta, tysiącletnie królestwo Mesjasza.

Ważnym elementem w koptyjskiej *Apokalipsie Eliasza* jest wzmianka o powtórny przyjsciu Eliasza i Henocha, którzy zostaną zabici, ich ciała będą pochowane, ale po trzech i pół dnia zmartwychwstaną i pojawią się bezpośrednio przed paruzją Mesjasza, by zabić syna grzechu. W aktual-

¹ Dwa łacińskie dokumenty powołują się również na *Apokalipsę Eliasza*, jeden z nich ukazuje opis tortur w piekle (zob. D. de Bruyne, „Revue Benedictine” 1908, s. 149–160). Podobne objawienie ukazuje Elijah R. Joszua b. Lewi w: *Chronicles of Jerahmeel* (red. M. Gaster, 1899, s. 34nn). Por. *Encyclopaedia Judaica*, Jerusalem 1972, vol. 3, kol. 179.

² Według starożytnych świadectw z *Apokalipsy Eliasza* pochodzi cytat z 1 Kor 2,9 (Orygenes, *Komentarz do Mateusza 27,9*). Podobne uwagi czynią inni Ojcowie Kościoła, poza Hieronimem, który był wiekim przeciwnikiem wszystkich ksiąg apokryficznych (*Epistula LVII [ad Pammachium]*, 9). Ten sam wiersz jest cytowany we *Wniebowstąpieniu Izajasza 11,34*, określane jako z 1 Koryntian i prawdopodobnie niezależnie u Pseudo-Filona (*Antiquitatum biblicarum liber 26,13*), Klemensa Aleksandryjskiego (*Protrepticus 10:94*) i innych. W podobny sposób niektóre starożytne świadectwa przypisują pochodzenie z tego źródła cytatowi w Ef 5,14. Por. E. Schürer, *Geschichte des jüdischen Volkes im Zeitalter Jesu Christi*, Leipzig 1909, Bd. 3, s. 361nn.

³ Koptyjska wersja doczekała się kilku edycji, po raz pierwszy została opublikowana przez G. Seindorffa w 1899 r. Zob. G. Steindorff, *Die Apokalypse des Elias, eine unbekannt Apokalypse und Bruchstücke der Sophonias-Apokalypse*, Leipzig 1899, niemieckie tłumaczenie *Apokalipsy Eliasza* dokonane przez P. Riesslera, *Apocalypse des Elias*, w: *Altjüdisches Schriftum außerhalb der Bibel*, Heidelberg 1928, 6. Ausg. 1988, s. 114-125.

⁴ S. Mędała, *Wprowadzenie do literatury międzytestamentalnej*, Kraków 1994, s. 143.

nej formie wersja koptyjska składa się z materiału żydowskiego i chrześcijańskiego, który odwołuje się do motywów biblijnych, np. z Księgi Wyjścia.

Hebrajska *Sefer Elijahu* przekazuje treść objawienia, którego archanioł Michał udzielił Eliaszowi na górze Karmel – dotyczy ona końca świata. Ona będzie przedmiotem dalszych analiz oraz przekładu.

3. PRZEKŁAD I ANALIZA

Przekładu księgi dokonano, korzystając z edycji tekstu sporządzonej i opatrzonej przypisami przez M. Buttenwiesera w 1897 r. powstała ona podstawie rękopisu ze zbioru zw. *Münchener Codex* No. 222 z XV w. znajdującego się na fol. 65b, wiersz 15 do fol. 68b, wiersz 7.⁵ Wykorzystano również wcześniejszą edycję tej księgi zamieszczoną w zbiorze midraszy pt. *Bet ha-Midrash*⁶ opublikowanym przez A. Jellinka w latach 1853-1857. Przedstawiony przez niego tekst pochodzi z 1743 r. i jest określany jako *Saloniker Druck*. Pod wpływem edycji A. Jellinka wprowadzono pewne niewielkie poprawki w stosunku do tekstu M. Buttenwiesera, dotyczące przede wszystkim podziału na akapity, znaków interpunkcyjnych wewnątrz tekstu i wyróżnień czcionki.

Według M. Buttenwiesera⁷ kodeks ten to zbiór przede wszystkim małych aggad oraz tekstów o podobnym charakterze. Nosi on podtytuł *Sefer Hamaasim*: (ספר המעשים). Zawiera również teksty apokaliptyczne, prócz *Sefer Elijahu* także: *Pirke Maszjach* (hebr. tytuł występuje w l. pojedynczej na początku: פרק משיח, zmieniony w podpisie w: ספר משיח) i *Nistarot rabi Szimoni ben Jochai* (hebr. הנסתרות שנגלו לר שמעון בן יחי), które w edycji Jellinka następują zaraz po *Sefer Elijahu* i są prezentowane we wspólnym bloku od tytułu do zakończenia.⁸

Pod dokładnej analizie, szczególnie słów rozpoczynających kolejne fragmenty oraz ich umiejscowieniu w manuskrypcie monachijskim nr 222, M. Buttenwieser stwierdza, że trzy teksty są tylko zewnętrznie powiązane i że pierwotnie *Sefer Elijahu*, była odrębną księgą.⁹

⁵ M. Buttenwieser, *Die hebräische Elias-Apokalypse und ihre Stellung in der apokalyptischen Literatur des rabbinischen Schrifttums und der Kirche*, Leipzig 1897, s. 9

M. Buttenwieser opublikował z tekstem hebrajskim także tłumaczenie niemieckie.

⁶ *Sefer Elijahu*, w: A. Jellinek, *Bet ha-midrash*, Bd. III, Leipzig 1853-57, repr. Jerusalem 1967, s. 65-68.

⁷ Zob. M. Buttenwieser, *iw.*, s. 9.

⁸ Por. tamże, s. 9nn.

W tłumaczeniu zostały wprowadzone niewielkie zmiany w odniesieniu do hebrajskiego tekstu apokryfu przytoczonego przez M. Buttenwiesera. Nie stosuje on podziału tekstu na akapity. Natomiast A. Jellinek oprócz takiego podziału używa również większej i pogrubionej czcionki na początku niektórych akapitów dotyczących wizji Eliasza, rozpoczynających się słów: **אמר אליהו**. Z edycji M. Buttenwiesera został zachowany początek i koniec *Księgi Eliasza*.

M. Buttenwieser wskazuje, że w kilku miejscach tekst rękopisu jest niezrozumiały, i niepełny, dlatego uzupełnia go fragmentami z edycji Jellinka, zaznaczając to nawiasami kwadratowymi. Ta sama zasada została zastosowana przy formach czasownika **אמר**, np. **[שנ]אמר**, ponieważ w manuskrypcie występuje on często jako skrót. Reguły te zastosowano również w tłumaczeniu polskim. W kilku miejscach, których tekst pozostaje nadal niejasny, w przekładzie polskim postawiono wielokropek. Zasadniczym odstępstwem od oryginału jest zmiana akapitów, które zostały podzielone zgodnie z logiką tekstu, oraz wprowadzenie znaków interpunkcyjnych. Słowa, które dodano dla lepszego brzmienia, również umieszczono w nawiasach kwadratowych.

Cytaty biblijne występujące w tekście oryginalnym są poprzedzone zwrotem hebrajskim **[שנ]אמר** tłumaczonym: „jak jest powiedziane” oraz uzupełnione określeniem „[w Piśmie]”, po czym następuje cytat zaznaczony w przekładzie cudzysłowem. Użyte cytaty biblijne zostały tutaj przetłumaczone z tekstu *Sefer Elijahu* z zachowaniem specyfiki hebrajskiego tekstu; nie pochodzą z polskich tłumaczeń Biblii.

Nazwy geograficzne, które występują w tekście oryginalnym, starano się oddać zgodnie z polską pisownią, podobną zasadę przyjęto przy pisowni imion hebrajskich, które utrwaliły się w języku polskim dzięki przekładom Biblii, np. Daniel, Gabriel, Michał, Abraham, Jakub, lub używanych w tekstach historycznych, jak Artakserkes, czy Cyrus. Inne zostały oddane w uproszczonej transkrypcji, a w sytuacjach niejasnych przyjęto wersję M. Buttenwiesera (por. interpretację imienia władcy perskiego **הכשרת** – wymowa ha-Kesrat lub Kisrat oraz **הכסרא** – wymowa ha-Kesra lub Kisra, lub też pozostawiono tylko zapis spółgłoskowy np.: **הרמלת** Hrmłt, **תרמילא** Trmila, czy **קירטלוס** – Mks Kirtlos).

Sefer Elijahu została napisana w języku hebrajskim misznaickim, w którym zaznaczają się silne wpływy języka aramejskiego. Widoczne jest to w odmiennej pisowni, w zmianach morfologicznych oraz leksykalnych.

Przekaz tekstu *Sefer Elijahu* jest zapisem spółgłoskowym, bez wokalizacji. Dlatego też, aby oddać brzmienie wyrazu, posługiwano się

znakami spółgłoskowymi. Pisownię taką stosowano od czasów drugiej świątyni zarówno przy spisywaniu ksiąg biblijnych, jak i pozabiblijnych.

4. WARTOŚCI LITERACKIE

Sefer Elijahu należy do gatunku apokaliptyki żydowskiej. W dziele tym można wskazać wiele cech literatury apokaliptycznej. Tytułową rolę odgrywa tu biblijny prorok Elias, któremu przypisuje się wyjątkową rolę w kontekście końca świata w apokaliptycznym nurcie judaizmu.

Księga rozpoczyna się od opisu wizji na temat czasów ostatecznych udzielonej prorokowi Eliasowi przez wysłannika od Boga – anioła Michała. Występuje tu charakterystyczna podróż wybrańca, któremu ukazuje się katastrofalna wizja: „Duch JHWH uniósł mnie i poprowadził na południe świata i zobaczyłem tam miejsce wysokie, płonące w ogniu i żadna istota ludzka nie może tam wejść.”

Aby ukazać płaszczyznę nadprzyrodzoną, autor *Księgi Eliasza* sięga do wcześniejszych tradycji żydowskich, wykorzystuje wielokrotnie charakterystyczne wypowiedzi proroków, które zawierają materiał apokaliptyczny. Widoczne jest to w nawiązaniu do Księgi Daniela, z której został zapożyczony opis wyglądu Antychrysta: „jego twarz długa.... To jest róg, który widział Daniel”.

Używając takich środków stylistycznych, autor zapowiada przyjście Antychrysta, walkę, jaka będzie z nim prowadzona, ucisk Izraela oraz przyjście Mesjasza wraz ze sprawiedliwymi i ich zwycięstwo, czterdzieścioletnie panowanie oraz ponowną walkę z armiami Goga i Magoga, a także opis dnia ostatniego i sądu.

W księdze ukazana jest obecność i transcendencja Boga, nie ma jednak zbyt rozwiniętej angelologii. Oprócz archanioła Michała, który w tradycji żydowskiej jest opiekunem Izraela, aniołowie są jeszcze wspomniani w miejscu, gdzie jest mowa, że otworzą oni groby i ożywią umarłych. Sam Michał jest jednak określany jako *wielki wódz* i to on objawia Eliasowi wolę Boga.

Ważnym tematem apokaliptycznym jest w tym piśmie kara, jaka spotka grzeszników oraz zmartwychwstanie sprawiedliwych, a także zapowiedź nowej Jerozolimy.

Bezpośrednie odniesienia do tekstów biblijnych to cytaty, które wielokrotnie przytacza autor dzieła. Przeplata on swoją narrację konkretnymi tekstami biblijnymi np.: „A w tym [dniu] będzie spuszczone miecz i spad-

nie wśród ludzi świata, według tego, co powiedziano [w Piśmie]: Raz tego, raz innego pożera miecz” (Sm 11,25). Operując tymi cytatami, opisuje on zagładę: „A taką plagą, jaką dotknie JHWH wszystkie ludy” (Za 15,18), interwencję Boga: „I wyruszy JHWH i będzie walczył przeciw tym ludom, jak kiedyś walczył w dniu bitwy” (Za 14,3), a także wizje przyszłości wielkiego miasta, które zstąpi z nieba: „Jeruzalem! Zbudowane jak miasto, które całe w jedno zespolone” (Ps 122,3).

Tak jak w innych apokalipsach autor zajmuje się dziejami Izraela i otaczających go ludów w perspektywie końca świata w powiązaniu z aluzjami historycznymi np.: *Ostatni król w Persji powstanie przeciw Rzymowi...*

5. HISTORYCZNE KONTEKST I CZAS POWSTANIA *SEFER ELIJAH*

Podobnie jak koptyjska *Apokalipsa Eliasza* również hebrajska *Sefer Elijahu* zawiera aluzje historyczne, nawiązujące do wojen rzymskich prowadzonych przeciwko Persom oraz prześladowań wobec Żydów. Jellinek, zwracając uwagę na eschatologiczne motywy, przedstawienia czasów mejsjańskich oraz powiązania z Persją,¹⁰ którą przyjmuje za „ojczyznę” tej apokalipsy. wskazuje na czasy gaonów.¹¹ Buttenwieser przeprowadził dokładną analizę tekstu księgi, a także świadectw paralelnych pochodzących z literatury talmudycznej i midraszowej i przesuwają jej powstanie na czasy wcześniejsze, sięgające III w. n.e.¹² Podejmując próbę odpowiedzi na pytanie o miejsce i czas powstania *Księgi Eliasza*, M. Buttenwieser zwrócił uwagę na kilka informacji zawartych w tekście księgi, m.in. tę, która mówi, że: „Ostatni król w Persji powstanie przeciw Rzymowi w trzech następujących po sobie latach”. Wskazuje on, że według tego fragmentu apokalipsa nie mogła powstać po wojnie prowadzonej między władcą per-

⁹ Inaczej A. Jellinek.

¹⁰ Dynastia Sasanidów podbiła państwo partyjskie w 224 r. n.e. W ich państwie warunki były początkowo sprzyjano Żydom pomimo sporadycznych prób narzucenia im zaratusztrianizmu oraz mimo ciężkich strat spowodowanych przez wojny. Sasanidzi zachowali instytucję Głowy Diaspory, a nawet rozszerzyli jej prerogatywy i gdy w wyniku chryścianizacji cesarstwa pogorszyły się warunki życia mieszkających w nim Żydów, coraz więcej z nich przenosiło się do zapewniających im większą swobodę i zamożność ośrodków na wschodzie. W połowie V w. n.e. w państwie perskim doszło do prześladowań na tle religijnym, których ofiarą padli na równi Żydzi i chrześcijanie. Dalsze dzieje autonomii żydowskiej są mało znane. Możliwe, że egzylarchat przestał istnieć. Być może odnowiono go na krótko w VI w., jednak ostatnie półtora wieku panowania Sasanidów to okres dla Żydów mroczny i trudny.

¹¹ A. Jellinek, jw., s. XVIII.

skim Chosroesem Parwiz i Herakliuszem, czyli ostatniej między państwem perskim a wschodniorzymskim cesarstwem.¹³ Zwycięstwo Herakliusza nad Chosroesem miało miejsce w zimie 627/628, a w 29 lutego 628 r. doszło do przegranej Chosroesa II.¹⁴ Ostateczną klęskę z rąk Arabów Persowie ponieśli w 651 r., kiedy to ostatni król z dynastii Sasanidów został zamordowany podczas ucieczki.

Inną, szczególnie ważną informacją dla określenia chronologii są imiona owego ostatniego króla, czyli: הכשרת – wymowa ha-Kesrat, lub -Kisrat oraz הכסרא – wymowa ha-Kesra, lub -Kisra. Obydwa określenia są zaarabizowanymi wariantami tego samego perskiego imienia Chosroes, imienia władcy z dynastii Sasanidów, które zostało poprzedzone rodzajnikiem określonym. W pierwszym wariantcie występuje ono również z końcówką rodzaju żeńskiego „ת”, która w językach semickich służy do tworzenia określeń godności, czy honoru. Buttenwieser¹⁵ wyjaśnia, że można w tym doszukiwać się błędnego przepracowania materiału przez Arabów.¹⁶ Na poparcie tej tezy przytacza poglądy S. Nöldekego, który uważa, że określenie Kesra pochodzi od imienia Chosroes. Stało się ono szczególnie znane za przyczyną długiego panowania dwóch władców o tym imieniu należących do dynastii Sasanidów¹⁷ i mogło być stosowane jako ogólny tytuł dla wszystkich królów perskich. Imię הכשרת lub הכסרא wskazywałoby, że apokalipsa mogła powstać w czasach Chosroesa I. Jednak M. Buttenwieser uważa, że fragment tekstu zawierający imiona, jest późniejszą interpolacją¹⁸: „R. Simai mówi: jego imię ha-Kesrat. R. Eleazar mówi: jego imię Artakserkses. R. Juda syn Betira mówi: jego imię Cyrus. R. Szymon syn Jochai mówi: jego imię Kesra. A tradycja jak r. Szymon, który mówi: jego imię ha-Kesra”.

¹² M. Buttenwieser, jw., s. 68nn.

¹³ M. Buttenwieser, jw., s. 68.

¹⁴ Jego następca Kawad-Sziroo zawarł traktat pokojowy z cesarzem bizantyńskim. Od tego czasu władza Sasanidów została na zawsze złamana, w 641 r. pod Nihawedem wojsko perskie zostało rozbite przez Arabów.

¹⁵ M. Buttenwieser, jw., s. 69

¹⁶ Wielki pałac Chosroesa II w Kezyfonie był nazywany Iwan Kisra, co oznacza „Tronowa sala Chosroesa”. Był on symbolem sasanidzkiego luksusu, który można określić tylko imieniem władcy perskiego, zob. *Cywilizacje starożytne*, prac. zbior. red. A. Cottorella, Łódź 1990, s. 173.

¹⁷ Chosroes I władał Persją od początku VI w., m.in. atakował bizantyńskie posiadłości w Syrii, w 523 r. zawarł traktat pokojowy z Justynianem, w 540 r. złupił Antiochę nad Orontesem, por. tamże, s. 173n.

Wskazuje on, że apokalipsa ta, podobnie jak inne dzieła tego typu, podaje dane, które są bardzo rozbieżne historycznie, co stanowi zabieg wydawcy księgi. W tym przypadku jest to przedstawianie przepowiedni, którym redaktor przypisuje autorytet proroka Eliasza, postaci z IX w. p.n.e., jednocześnie sięgając do Księgi Daniela. Do tego dochodzi sama dyskusja na temat imienia króla *na końcu czasów*, która jest prowadzona przez rabinów z II i III w. n.e.

Aby dokładnie zbadać podłoże historyczne *Księgi Eliasza* M. Buttenwieser sięgnął do badań tekstów paralelnych, dotyczących imienia króla, który przystąpi do walki, a noszącego imię Gigit (גיגית). Autor opracowania zwrócił uwagę także na imiona Mks Kirtlos קירטלוס, a także na znaczenia tekstu: אֹתוֹ הִקְרָן שְׂרָאָה דְּנִיָּאֵל „To jest róg, który widział Daniel” (por. Dn 7,8: קִרְרָן אֶחָדִי זְעִירָהּ). Szukał paralelnych tekstów w tekstach rabinicznych, takich jak *Genesis rabba* 76 oraz *Jalkut Szimoni*. W komentarzu do Dn 7,8, słowa z wizji Daniela stosowano do władcy określonego Ben-Nasora, tj. potomka Nasora, identyfikując go jako władcę palmyreńskiego Odenatusa¹⁹ z III w. n.e. Pozostałe imiona M. Buttenwieser identyfikuje z Macarianusem, Quiestusem i Kallistosem (מִקְיָן קִירטלוס) przeciwnikami Odenatusa.²⁰

Tłem historycznym byłyby zatem kampanie wojenne prowadzone przez Persów przeciw Rzymianom. Wielką ofensywę przeciw cesarzowi Walerianowi (253-260) i jego synowi Gallienie (253-268) podjął Szapur I (242-272).²¹ Na wschodzie Persów zatrzymał władca Palmyry Odenatus, który odepchnął ich poza Eufrat i odzyskał Mezopotamię. Cesarz Gallien docenił sukcesy Odenatusa, nadając mu tytuł *dux Orientis*, następnie zaś *imperator* i *corrector Orientis*. Palmyra pod władzą Odenatusa stała się potężnym państwem chroniącym Imperium Rzymskie przed Persami.²²

Przyczyną nieprzychylnego przydomka Odenatusa nadanego mu przez Żydów były prześladowania, rabunki i zniszczenia, jakich dokonał on wśród nich w czasie wielu wypraw wojennych w Syrii i Palestynie, jak też w okolicach Eufratu.

¹⁸ M. Buttenwieser, jw., s. 69.

¹⁹ Por. także H. Graetz, *Historja Żydów*, t. 2, Warszawa 1929, s. 132n.

²⁰ Por. M. Buttenwieser, dz. cyt., s. 75-77.

²¹ W czasie tej kampanii wojska Szapura zagarnęły Armenię, wtargnęły do Syrii i zajęły Antiochię, w walce o Edesę dostał się do niewoli sam Walerian (260 r.), który już z niej nie powrócił. Por. M. Jacynowska, *Historia starożytnego Rzymu*, Warszawa 1986, s. 332.

Odpowiadając na pytanie o czas powstania *Sefer Elijahu*, M. Buttenwieser wskazuje czas po wojnach Odenatusa tzn. ok. 260 r. Uważa on też, że księga ta powstała na Wschodzie, jednocześnie wskazuje na związki redaktora z Palestyną w związku z listą miast, która się w niej znajduje.²³ Późniejsze doświadczenia z czasów króla Chosroesa I czy też Chosroesa II na nowo przywołały nadzieje związane z *Sefer Elijahu*, z tego okresu pochodzi wspomniana interpolacja.

ZAKOŃCZENIE

Związki między literaturą prorocką a apokaliptyczną są niepodważalne. Apokaliptycy dowiadują się o planie dziejów dzięki tajemnemu objawieniu. Przyszłe wydarzenia oglądają w snach, ekstatycznych zachwyceńiach i wizjach. Przekazanie objawienia od Boga prorokom izraelskim odbywa się przede wszystkim w słowie, zaś jego rozpowszechnianie – za pośrednictwem głoszenia.

W apokaliptyce jako środek przekazu wskazań służy obraz i podobieństwo, które wymagają wykładu. O ile jednak prorocy głosili swoją naukę bezpośrednio ludziom danej epoki, o tyle apokaliptycy piszą dzieła literackie przepowiednie na przyszłość, dotyczące czasów ostatecznych. Swoje posłanie przysyłają tajemniczymi wizjami, aby działały one szczególnie na odbiorców; a same księgi są wydane pod kryptonimem jakiegoś wielkiego pobożnego męża minionych czasów.

Sefer Elijahu jest przykładem literatury należącej do gatunku apokaliptyki żydowskiej. Przesłunięcie czasu powstania *Sefer Elijahu* na III w. n.e. wskazuje, że apokalipsa powstała w czasie, kiedy istniały klasyczne przykłady tego typu literatury w wersjach żydowskich i chrześcijańskich. Przedstawiona tutaj hebrajska wersja apokalipsy Eliasza nazwana *Sefer Elijahu* korzysta już z ustalonych tradycji apokaliptycznych.

Autor pisma, podobnie jak jego poprzednicy, opisy wizji na temat czasów ostatecznych przeplata aluzjami do konkretnego czasu i sytuacji historycznej, odwołując się przy tym do autorytetu proroka Eliasza.

Zajmuje się nie tylko biegiem dziejów Izraela i otaczających go ludów, lecz obserwuje bieg dziejów świata w perspektywie końca. Świat zbliża się do straszliwej katastrofy, ale z nieba zstąpi świat Boży, który sprawi odnowę rajskiej chwały. Zaznaczone jest też przeciwieństwo pomiędzy tym

²² Tamże, s. 332.

i tamtym światem. Dla świata podlegającego władzy mocy szatańskich nadzieje ostatecznie czas grozy. Wojny, rabunki, zniszczenie ziemi i miast, ucisk Izraela i wygnanie – to wszystko jest zapowiedzią bliskiego końca. Gdy bieda będzie zupełna, a czas się dopełni, wtedy przyjdzie Mesjasz. Nastąpi też dzień ostatni, w którym widoczna będzie interwencja Boga. Wydarzenia potoczą się w określonym, ustalonym przez Boga porządku. Aniołowie otworzą groby i sprawią, że zmarli powstaną z grobów. Nad wszystkimi odbędzie sąd; uznani za winnych będą skazani na potępienie, sprawiedliwi zaś będą mieszkać w nowym świecie.

Z tego krótkiego przeglądu treści *Sefer Elijahu* można wysnuć wnioski, że należy ona do gatunku apokaliptyki, sięgającego do tradycji apokaliptycznych Biblii Hebrajskiej oraz innych źródeł żydowskich.

Jednakże w porównaniu z innymi pismami apokaliptycznymi, np. *Księgą Henocha*, hebrajska *Sefer Elijahu* jest pismem zwięzłym, w którym symbolika ani wizje nie zawierają nowych istotnych motywów ani nie są zbyt bogato rozbudowane. Biorąc pod uwagę ten fakt, że dysponujemy dwiema wersjami tej księgi, koptyjską i hebrajską, należy wskazać, że tradycja pierwotnego materiału związanego z Eliaszem musiała być ważna i rozpowszechniona w starożytności.

Należy również zwrócić uwagę, że brak niektórych wątków w *Sefer Elijahu* obecnych w koptyjskiej wersji apokalipsy Eliasza może oznaczać, że autor hebrajskiej księgi chciał uniknąć tematów, które były rozpowszechnione w pismach chrześcijańskich, jak np. męczeństwo Tabity, czy pojawienie się dwóch proroków przed końcem świata²⁴.

PRZEKŁAD

Księga Eliasza, błogosławionej pamięci

I położył się, i zasnął pod jednym krzewem. A oto anioł dotknął go i powiedział do niego: Wstań i jedz!

Taką tajemnicę objawił Michał, wielki książę aniołów Izraela, prorokowi Eliaszowi na górze Karmel: koniec i czas, który nastąpi w przyszłości, na koniec dni, na koniec czterech królestw w dniach panowania czwartego króla, który nastąpi w przyszłości.

Duch JHWH uniósł mnie i poprowadził mnie na południe świata, i zobaczyłem tam miejsce wysokie, płonące w ogniu i żadna istota ludzka nie mogła tam wejść.

²³ M. Buttenwieser, jw., s. 78.

Znowu uniósł mnie duch i poprowadził na wschód świata, i zobaczyłem tam gwiazdy walczące ze sobą nawzajem bez odpoczynku.

Znowu uniósł mnie duch i poprowadził na zachód świata i zobaczyłem tam dusze, które są sądzone w wielkich mękach, każda według swego czynu.

Wtedy objawił mi Michael koniec, który nastąpi w przyszłości na końcu dni, w dniach panowania króla, który nastąpi, jego imię Hrmlt. A są, którzy mówią, że jego imię Trmila. Rabi Simai mówi: jego imię ha-Kesrat. Rabi Eleazar mówi: jego imię Artakserkses. Rabi Juda syn Betira mówi: jego imię Cyrus. Rabi Szymon syn Jochai mówi: jego imię Kesra. A tradycja jak rabi Szymon, który mówi: jego imię ha-Kesra.

Ostatni król w Persji powstanie przeciw Rzymowi w trzech następujących po sobie latach aż rozszerzy się w 12 miesięcy.

I trzech wojennych bohaterów wystąpi przeciw niemu z morza, lecz oni będą wydani w jego rękę. Uniżony między królami, syn niewolnicy, jego imię Gigit, przeciw niemu z morza. A takie będą jego znaki, które widział w nim Daniel: jego twarz długa; na jego przodzie głowy...; i wzrost bardzo wysoki i jego stopy są wysokie; a jego golenie cienkie. I będzie wyciągał swoją rękę w każdym dniu nad wiernym ludem i będzie wstrząsał w każdym dniu trzy wstrząsy.

A wszystkie [znaki]²⁵ zbiorą się i pójdą do jednego miejsca, i zajmą domy i zrabują pola, i zabijają sieroty i wdowy na ulicy. Ale jeśli będą czynić pokutę, będzie dla nich przebaczenie.

20 marcheszwana zatrząsie się świat i niebo i ziemia zadrzą.

20 kislew stanie cały Izrael, modląc się i wołając przed waszym Ojcem w niebie. A w tym [dniu] będzie spuszczone miecz i spadnie wśród ludzi świata, według tego co powiedziano [w Piśmie]: „Raz tego, raz innego pożera miecz”.²⁶

20 nisan będzie pierwsze z wyjście wszystkich Babilonu w (liczbie) osiemnaście tysięcy mężczyzn i kobiet i żadna z nich nie zginie. 25 Tiszri będzie drugie wygnanie, które będzie nad rzeką Sabatjon, wyprowadzonych w (liczbie) siedemnaście tysięcy; dwudziestu mężczyzn i piętnaście kobiet z nich zostanie zabitych. 25 ósmego miesiąca nastąpi trzecie wygnanie, wyjdą i będą płakać i lamentować nad ich braćmi, którzy zostaną zabici. I będą krzyczeć na pustyni 25, i nie będą nic próbować i przeżyją (dzięki słowu), które znajduje się w ustach JHWH. Zanim pierwsze wygnanie z Babilonu wyjdzie, spotka się z drugim w Babel; jak powiedziano [w Piśmie]: „Wij się i jęcz, Córko Syjonu” itd.²⁷

20 nisan będzie powstanie król z morza i zniszczy i wstrząśnie światem i przybędzie na wzgórze /wspaniałe/szturmem/ święte i spali go. Przeklęta mię-

²⁴ Por. Ap 11.

²⁵ Buttenwieser uważa, że wyraz twlzm, który występuje w tym miejscu w tekście, nie ma sensu.

²⁶ Zob. 2 Sm 11,25.

dzy kobietami, która go urodzi! To jest róg, który widział Daniel.²⁸ A pewnego dnia będzie cierpienie i wojna przeciw Izraelowi.

Drugą wojnę poprowadzi Demetriusz syn Poripusa i Apolipus syn Panpusa z ich stu tysiącami jeźdźców i stu tysiącami piechurów oraz stu tysiącami tych, którzy są na statkach. 20 elul przyjdzie Mesjasz, jego imię Winon. A tego dnia zstąpi Gabriel, od [dziewiątej] godziny do dziesiątej i zgładzi ze świata dziewięćdziesiąt dwa tysiące mężczyzn. 20 tewet trzecią wojnę poprowadzi Mks.... Kirtlos i wszystkie prowincje z nimi, bardzo wiele ludzi, na wielkiej równinie do Joppy i do Aszkelonu. A 20 szewat przyjdzie Mesjasz i zstąpią anioły zniszczenia, i zgładzą wielką liczbę, i nikt nie pozostanie przy życiu.

W danym czasie powie Święty, niech będzie błogosławiony, do Abrahama: następcy, twój synowie padną aż pod stopnie – ponieważ powiedziano[w Piśmie]: „Wtedy poniżony, z ziemi będziesz mówić”,²⁹ a potem będą wyniesieni nad wszystkie ludy, ponieważ powiedziano: «JHWH, Bóg twój wywyższy cię ponad wszystkie narody ziemi».³⁰ – A potem przyjdą wszystkie narody i będą płaszczyć się przed każdym z Izraela i będą lizać proch (spod) ich stóp, ponieważ jest powiedziane [w Piśmie]: „Królowie będą twoimi żywicielami”.³¹

Dwudziestego adar przyjdzie Mesjasz a z nim trzydzieści tysięcy sprawiedliwych; ponieważ jest powiedziane [w Piśmie]: „Sprawiedliwość będzie pasem bioder jego”.³² A kiedy zobaczą to ludy świata, wtedy z ręki każdego z nich będzie stracony, on i jego rumaki; ponieważ jest powiedziane [w Piśmie]: „A taką plagą, którą porazi JHWH wszystkie ludy..” itd. W tej godzinie powie Święty, niech będzie błogosławiony, do ludów świata: Biada wam, bezbożnicy, na końcach czterech królestw (będziecie), wszystkich was zmiotę ze świata.

A stanie się, że kor³³ pszenicy przyniesie 900 korów i tak będzie z winem i z oliwą; a każde drzewo w drzewo będzie obsypane wyśmienitymi owocami; ponieważ jest powiedziane [w Piśmie]: „A wy wzgórza Izraela wypuścicie wasze gałęzie” itd. A Izrael będzie jadł i radował się czterdzieści lat.

A potem Święty, niech będzie błogosławiony, nadciągnie Gog i Magog z wszystkimi swoimi armiami. A potem zbiorą się wszystkie ludy ziemi i okrażą Jerozolimę, aby walczyć. Ale Święty, niech będzie błogosławiony, nadciągnie i będzie walczył przeciw nim. I Mesjasz przyjdzie, a Święty, niech będzie błogosławiony, przy jego pomocy poprowadzi wojnę z nimi; ponieważ jest powiedziane [w Piśmie]: „I wyruszy JHWH i będzie walczył przeciw tym ludom, jak kiedyś

²⁷ Mi 4,10.

²⁸ Por. Dn 7,8.

²⁹ Iz 29,4

³⁰ Pwt 28,1

³¹ Iz 49,23.

³² Iz 11,5.

walczył w dniu bitwy”.³⁴ W tym dniu góry zadrżą i wierzchołki drgną, a mury i wieże upadną. A Święty, niech będzie błogosławiony, zbierze wszystkie ptaki niebios i zwierzęta ziemi, aby jeść z ich mięsa i pić z ich krwi; ponieważ jest powiedziane [w Piśmie]: „i lato [przetrwają] na nim ptaki drapieżne, a wszystkie zwierzęta ziemi na nim przezimują”.³⁵ A Izrael będzie palić ich broń (przez) siedem lat; ponieważ jest powiedziane [w Piśmie]: „...mieszkańcy miast Izraela będą palić i spalać broń (przez) siedem lat” itd.³⁶ A (dalej) mówi: „I grzebać będzie ich dom izraelski, aby oczyścić kraj przez siedem miesięcy”.³⁷

A takie prowincje będą zburzone: Jerycho, Beerot, Bet Choron, Susin, Malka i Arad, Salom i Samaria, Bet Magdiel, Tyr i Bet Chalsot, Lidda i Boz, Bet Enam, Hamat, Sefar, Adasa, Antiochia, Aleksandria i Edom. Ale wszystkie izraelskie miasta będą otoczone ogniem i aniołami ognia; ponieważ jest powiedziane [w Piśmie]: „I Ja – wyrocznia JHWH – będę dla niej murem ognistym dookoła”.³⁸

Potem przyjdzie dzień ostatni, który będzie długi jak czterdzieści dni. A góry i wierzchołki zachwieją się i zadrżą, a ziemia będzie głośno krzyczeć przeciw bezbożnikom, mówić w miejscu tym, ten zabił, tego i tego, ponieważ jest powiedziane [w Piśmie]: „odsłoni ziemia krew na niej (przelaną)” itd.³⁹

Eliasz powiedział: Widzę, jak umarli przybierają kształt, a proch ich zostanie uformowany i będą tak, jak byli na początku; aby dać nagrodę Bogu; ponieważ jest powiedziane [w Piśmie]: „Patrzcie teraz, że Ja, Ja jestem”;⁴⁰ a także głoszone jest w Ezechielu: „A widziałem: a oto na nich ścięgnię”⁴¹ a anioły służby otworzą ich groby i wrzucą w nich ich dusze, i ożyją, i postawią ich na nogi.

A każdego, kto został uznany winnym przez sąd, zepchną do wielkiej sztolni, jej długość ma dwa tysiące łokci, a szerokość pięćdziesiąt łokci. A każdego, kto nie pragnął Tory Jego, Świętego, niech będzie błogosławiony, oczy pobożnych zobaczą w ich upadku, ponieważ jest powiedziane [w Piśmie]: „I wyjdą i zobaczą trupy ludzi, którzy odstąpili ode mnie”.⁴²

Eliasz powiedział: Widzę ogień i siarkę (spływającą) z nieba na bezbożnych; ponieważ jest powiedziane [w Piśmie]: „On zsyła deszcz na bezbożnych węgle”.⁴³ A Święty, niech będzie błogosławiony, oddali bardzo Świętość od wiecznego świata podziemnego, żeby sprawiedliwi nie słyszeli głosu skargi bezbożnych i będą błagać miłosierdzia dla nich. A byli, jakby ich nie było.

³³ Kor – miara pojemności dla ciał sypkich i płynów, równa się około 450 litrom.

³⁴ Za 14,3.

³⁵ Iz 18,6.

³⁶ Por. Ez 39,9.

³⁷ Por. Ez 39,12.

³⁸ Za 2,9.

³⁹ Iz 26,21.

⁴⁰ Pwt 32,39.

⁴¹ Ez 37,8.

Eliasz powiedział: Widzę Abrahama, Izaaka i Jakuba i wszystkich bogobojnych, którzy siedzą. A kraj przed nimi obfity we wszystkie rodzaje wyśmienite; a drzewo, które przygotował Święty, niech będzie błogosławiony, stoi w środku ogrodu, ponieważ jest powiedziane [w Piśmie]: „Na obu brzegach potoku będą rosły wszystkie rodzaje drzew owocowych, liść ich nie więdnie i owoc się nie wyczerpie”.⁴⁴ A statki przybywają z En-Gedi do Eglaim załadowane bogactwem i majątkiem dla sprawiedliwych.

A **Eliasz**, błogosławionej pamięci, **powiedział:** Widzę piękne, wspaniałe i wielkie miasto, które zstąpi z nieba, gdy zostanie zbudowane; ponieważ jest powiedziane [w Piśmie]: „Jeruzalem! Zbudowane jak miasto, które całe w jedno zespolone”⁴⁵ – zbudowane i wypełnione; a jego lud jego mieszka w nim; trzy tysiące wież, a między każdą wieżą jest dwadzieścia ris; .... każdy ris.... dwadzieścia pięć tysięcy łokci szmaragdów i szlachetnych kamieni i pereł; ponieważ napisano „I uczynię twoje blanki z rubinów”.⁴⁶

Eliasz powiedział: Widzę domy i bramy sprawiedliwych; a ich progi i ich odrzwia ze szlachetnych kamieni. I skarbce świątyni są otwarte aż do .... a między nimi Prawo i pokój; ponieważ jest powiedziane [w Piśmie]: „A wszyscy twoi synowie będą uczniami JHWH”,⁴⁷ a [dalej] mówi: „Pełny pokój mają kochający twoje prawo”, a [dalej] dodaje: „Jak wielka dobroć twoja, którą zachowałeś dla tych którzy się Ciebie boją”.⁴⁸

Koniec księgi Eliasza, błogosławionej pamięci.

⁴² Iz 66,24.

⁴³ Ps 11,6.

⁴⁴ Ez 47,12.

⁴⁵ Ps 122,3.

⁴⁶ Iz 54,12.

⁴⁷ Ez 54,13.

⁴⁸ Ps 31,20.

**BARBARA ŁĘTOCHA, ALEKSANDER MESSER,
ALINA CAŁA**

**ŻYDOWSKIE DRUKI ULOTNE
W II RZECZYPOSPOLITEJ W ZBIORACH
BIBLIOTEKI NARODOWEJ**

T. 1

Konsultacja merytoryczna Szlomo Netzer

Warszawa 2004

Ss. 153, [3], [124]; il.

BIBLIOTEKA NARODOWA

ISBN 83-7009-569-0

WITOLD CHROSTOWSKI

**THE EXTERMINATION
CAMP TREBLINKA**

2004

Ss. 160

VALLENTINE MITCHELL PUBLISHER

e-mail: info@vmbooks.com

www.vmbooks.com

ISBN 0 85303 456 7 (twarda okład.)

ISBN 0 85303 457 5 (brosz. okład.)